

ORNAMENTE COMUNE ALE COJOACELOR DIN ȚARA CRIȘURILOR (I)

SIMONA BALA*

COMMON ORNAMENTS THAT APPEAR ON *SHEEPSKIN COAT* FROM CRIȘ COUNTY

Starting from the diachronic and synchronic framing of the Tinca *cojoc* (*cojoc cu bumbălăci* / *sheepskin waistcoat with buttons*)) the analysis of the cut and its ornaments followed. Comparisons with the *cojoace* (sheepskin waistcoat) from the Crișul Negru ethnographic subarea and from the surrounding areas were made for this analysis. Thus, we compiled pieces that come from the northernmost craftsman workshop, Nușfalău, down to the southernmost one, Mișca. Highlighting the presence of the same decorative elements – diverse skin applications, filled embroidery and the floral motives used in different compositions, confer these *cojoace* the local characteristic aspect. New elements are used and adjusted to the local preferences, therefore allowing them to integrate into the local and zonal characteristic. All these analysed decorative elements confer the *cojoc cu bumbălăci* not only a zonal characteristic aspect, an adaptation to the preferences of the Crișul Negru geographic subarea, but also rich similarities with pieces from the Crișul Alb ethnographical subarea.

Keywords: Criș country, Crișul Negru ethnographic subarea, Tinca *cojoc*, filled embroidery, skin applications

Cojocul a cunoscut transformarea dintr-un simplu obiect vestimentar, cu rol de a proteja corpul, într-unul încărcat de semnificație zonală, etnică, estetică, ceremonială, rituală și de stare socio-economică, căpătând semnificații identitare complexe ce transcend aspectul estetic vânat de marile case de modă internaționale.

Modelele vechi de cojoace din secolul al XIX-lea s-au pierdut, ele nu au reușit să supraviețuiască, iar încercarea de refacere a lor, este un proiect de suflet. Folosindu-ne de imagini vechi, de piesele aflate în colecții muzeale și de bibliografie am reușit să integrăm diacronic și sincron un model de *cojoc* dispărut de pe teren. Analizarea elementelor decorative și afinitățile cu celelalte tipuri de cojoace din zona noastră etnografică au fost folosite pentru

* Muzeul Țării Crișurilor – Complex Muzeal; email: etnografie@mtariicrisurilor.ro

delimitarea arealului de răspândire, care s-a dovedit a fi mai mare și mai îndelungat decât se știa până acum¹. Pentru zona noastră, Țara Crișurilor, jocul cu *bumbălaci* a fost atestat cel mai de timpuriu, în gravura semnată de Theodore Valério, „Cârciumă românească din jurul Oradiei”, datată aproximativ în 1851-1852², iar apoi într-o fotografie din albumul lui Rómer Floris, din 1885³, iar prima menționare scrisă datează din 1881, când apare în descrierea vestimentației lui Lică Sămădăul, în nuvela „Moara cu noroc” de Ioan Slavici⁴. Câțiva ani mai târziu – în 1901, regăsim acest tip de joc îmbrăcat de două personaje din Râpa⁵, fotografiile lor fiind un stop-cadru al portului din satele bihorene de câmpie, de la finele secolului al XIX-lea și începutul secolului XX. Cu toate că acest tip de joc este documentat și în prima jumătate a secolului XX în satele din preajma Oradiei⁶, dar și la 100 de ani de la prima atestare - de către Kós Károly într-un atelier de jocar

¹ Elementele legate de răspândirea în timp și spațiu a jocului se găsesc în lucrarea *Nevoia de etnografie*, prezentată în cadrul conferinței *Etnologie, Antropologie, Studii culturale. Perspective interdisciplinare și pluridisciplinare*, ce a fost dedicată prof. Ion Cuceu, din 5-6 mai 2022, iar volumul, cu același titlu ca al conferinței și cuprinzând lucrările prezentate, este în curs de apariție.

² Desenul și gravură pe aramă de Th. Valério, la Biblioteca Națională din Paris, Cabinetul de Stampe; a fost publicat prima dată în albumul *Souvenir de la monarchie autrichienne. Suites de dessin d'après nature gravés de l'eau forte par Th. Valério*, cf <https://imageromania.ro/produs/carciuma-romaneasca-din-zona-oradei/> accesat în 24.11.2022

³ Rómer Floris, *Exponate din industria și portul popular din comitatul Bihor*, Budapesta, 1885 (album) [*Mutatványok a Biharmegyei népiparból és a nép ruházatából. A Budapesti 1885-iki országos kiállítás alkalmából, összeállította Dr. Rómer Ferencz Flóris, fényképezték Lojanek János műtermében, minden jognak fentartásával, Budapest, Franklin társulat könyvnyomdája.*]. Originalul albumului se păstrează în colecția de fotografii a Secției de Istorie a Muzeului Țării Crișurilor, nr.inv.7439.

⁴ Ioan Slavici, *Moara cu noroc*, Editura Ion Creangă, București, 1981, p. 123, Lică Sămădăul este descris astfel: „Lică, un om ca de treizeci și șase de ani, înalt, uscățiv și supt la față, cu mustață lungă, cu ochii mici și verzi și cu sprâncenele dese și împreunate la mijloc. Lică, era porcar însă dintre cei ce poartă cămașă subțire și albă ca floricelele, pieptar cu bumbi de argint și bici de carmajin (piele de culoare roșie-închisă), cu codoriștea de os împodobită cu flori tăiate și cu chintulețe de aur.” Dar câți dintre noi am reușit să ne imaginăm hainele acestui personaj, cum arăta acel pieptar cu bumbi de argint?

⁵ Borovszky Samu, *Biharvármegye és Nagyváradi*, Budapest, 1901, p. 222 și 224. Originalul monografiei se păstrează în colecția de carte veche a Secției de Istorie a Muzeului Țării Crișurilor, nr. inv. 11340.

⁶ Până acum nu a fost menționată răspândirea acestui tip de joc în afara subzonei etnografice Holod. Cântărețul Cornel Borza din Oradea povestește că în satul bunicii lui – Borșa, c. Săcădat – doar „găzdăcoii or purtat joc”, deci și aici, jocul cu *bumbălaci* era scump și rar, fiind un indiciu al avuției. Informația provine de la bunica lui, care a trăit între 1901-1977.

din Ginta⁷, doar un număr mic de exemplare a reușit să fie integrat în colecția noastră muzeală creată începând cu anul 1964. Combinația dintre aplicațiile de nasturi metalici și împletitura de șnur i-a conferit acestui cojoc un statut aparte, la prima vedere străin față de celelalte tipuri de cojoace răspândite în județul Bihor. Observăm că în toate ilustrațiile fețele cojocului sunt foarte similare, iar fotografiile redau în fapt exact cojoacele pe care le avem în colecție. Pentru perioada astfel documentată, vedem că este un model bine conturat și riguros conservat. Dacă aceste considerații sunt viabile pentru partea din față a cojocului, de ce nu ar fi și pentru spatele lui, partea nevăzută în ilustrații?

Fig. 1 Theodore Valerio, „Cârciumă românească din jurul Oradiei”, cca 1850, gravură

Fig. 2 Femeie din Butani, apare în: Rómer Floris, *Exponate din industria și portul popular din comitatul Bihor*, 1885

⁷ <https://www.facebook.com/microregiunifatainfata/photos/pcb.179474614534085/179474581200755> accesat în 25.11.2022; fotografia este datată în 1948. În acea perioadă activau în Ginta următorii meșteri cojocari: Fenesi Stefan, Köteles Ioan și Todinca Ioan; a se vedea Ioan Goman, *Aspecte privind activitatea meșteșugărească în sate din zona Tinca la mijlocul secolului al XX-lea*, în *Biharea*, XLIV, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2017, p. 9-94

Fig. 3 Țăran bătrân din Râpa, apare în: Borovszky Samu, *Biharvármegye és Nagyvárad*, p. 222

Fig. 4 Fată din Râpa, apare în: Borovszky Samu, *Biharvármegye és Nagyvárad*, p. 224

Fig. 5 Atelierul de cojocărit din Ginta, 1948

În ciuda faptului că este cel mai de timpuriu și cel mai bine ilustrat tip de cojoc din actualul județ Bihor, despre cojocul cu *bumbălaci*⁸ se știu foarte puține. Aparent este diferit de celelalte cojoace bihorene și mult mai vizibil apropiat de cojocul cu bumbi de metal de pe valea Crișului Alb, așa cum puncta Tereza Mozes⁹, care a reușit și să achiziționeze exemplare valoroase din subzona etnografică Chișineu Criș. Ambele tipuri de cojoace s-au purtat în special în partea de câmpie a zonei etnografice Țara Crișurilor¹⁰.

Despre acest cojoc știm că se numea *cojoc de Tinca* sau *cojoc cu bumbălaci* și că aria lui de răspândire era subzona etnografică Holod¹¹, dar tocmai menționările istorice de mai sus ne îndreptățesc să susținem că aria lui de întrebuintare a fost mai mare și era cuprinsă între cursul Crișului Repede și cel al Crișului Negru. Acest tip de cojoc era rar la mijlocul secolului XX, statutul de însemn al bunăstării încă și-l păstrase, iar în dificila situație economico-socio-politică de după cel de al Doilea Război Mondial, dispariția lui este de înțeles. Locul lui a fost cucerit de labreu (vestă), iar în anii în care a început achiziționarea pieselor pentru constituirea colecției secției noastre (1964), acest tip de cojoc nu se mai purta deloc.

Ca și în cazul sumanelor, cojoacele erau piese vestimentare de sărbătoare scumpe ce se executau în ateliere meșteșugărești, la comandă. Atelierele erau situate în centre urbane sau târguri (acest tip de cojoc se confecționa în Tinca, după cum îi arată și numele) – sau chiar în satele aflate în imediata lor vecinătate, de exemplu în Ginta - și furnizau cojoace pentru satele dintr-un anumit areal, respectându-se specificul ornamental al fiecărei subzone etnografice. Astfel, se constată diferențe la cojoacele purtate în sate sau în grupuri de sate învecinate. Dar nu la fel se întâmplă cu acest cojoc. Partea din față este identică indiferent că apare în ilustrația din Butani (fig. 2), care se află pe cursul Crișului Repede, sau că este un cojoc ce provine din localitatea Șoimi (fig. 19), aflată pe cursul Crișului Negru. Cursurile celor două Crișuri mărginesc la nord, respectiv la sud aria de răspândire a acestui tip de cojoc. Toate cele șase exemplare pe care le are Muzeul Țării

⁸ Bumb = nasture, din magh. *gomb* și slovenul *gumb* desemnând nasturi realizați din diferite materiale – alamă, sticlă, mărgelă sau piele lucioasă.

⁹ Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul Crișului Alb*, Oradea, 1975, p. 127. Satele de pe valea Crișului Alb sunt cuprinse în zona etnografică Țara Crișurilor și au făcut parte din vechea regiune Crișana. Începând cu 1964, când s-a organizat Secția de Etnografie a Muzeului Țării Crișurilor, s-au făcut multe campanii de achiziții în această zonă.

¹⁰ *Ibidem*; a se vedea și Idem, *Portul popular din Nord-Vestul României. Țara Crișurilor*, Oradea, Editura Muzeului Țării Crișurilor, 2002, p.103

¹¹ *Ibidem*, p. 103

Crișurilor au și spatele identic (a se vedea fig. 15-20). Mergând pe această logică, presupunem că și cojoacele care apar în ilustrațiile de la Ginta sau Râpa sau Butani trebuie să fi avut decorațiunile spatelui așa cum apar la cojoacele aflate în colecția noastră muzeală.

În aria lui de răspândire, cojocul cu *bumbăłaci* a conviețuit cu celelalte tipuri de cojoace ce se purtau în zona etnografică a Crișului Negru - și a Crișului Repede, ne simțim îndreptățiți să spunem, cu toate că nu știm cum arătau celelalte cojoace ale vremii și ale acestor locuri -, ceea ce se reflectă în elementele ornamentale comune, dar păstrându-și o distincție aparte¹².

În zona etnografică Crișului Negru se purtau următoarele tipuri de cojoace¹³:

- cojocul poienăresc - ce se lucra în satul Poienii de Jos, Cociuba Mică, Gurani – era folosit în satele: Poienii de Jos, Pietroasa, Gurani, Cociuba Mică, Brădet, Stănțești, Măgura. Cojoc de tip vechi, caracteristic satelor conservatoare aflate la poalele Munților Bihor, în care regăsim până târziu spre mijlocul secolului XX, elementele de veche tradiție românească. Croiul acestui cojoc, lung peste șolduri, cu răscroiala gâtului înaltă, deschiat în față și înconjurat de blană neagră de miel, a stat la baza croiului celorlalte cojoace. Cea mai frecventă modificare intervine în scurtarea piesei, iar apoi în modificarea răscroielii de la gât, care este însoțită de obicei de o încărcare decorativă a piesei.

- cojocul binșenesc (lucrat în Beiuș, Delani, Nimăiești, Lunca, Mizieș, Ghighișeni) era larg răspândit în circa 40 de sate de jur-împrejurul Beiușului: de la Răbăgani, Roșia până la Sudrigiu, Rieni, în satele de la poalele Munților Bihorului. Este deja mai scurt decât cel poienăresc, iar ornamentarea spatelui se face în mod diferit pentru femei și bărbați.

- cojocul cuncenesc, variantă a cojocului binșenesc, era purtat de nevestele (aveau părul strâns pe „conci”) din satele de pe Valea Roșiei: Drăgoteni, Căbești, Roșia. Predominând culoarea verde în cromatică, acesta mai este denumit și cojoc verde. Conotația ritualică a dispărut, purtarea lui

¹² Mergând pe această construcție logică, este probabil ca aceste elemente decorative să fie comune unui areal mult mai întins decât am presupus la început. În albumul lui Rómer Floris apar fotografii cu români din Lugaș, dar tipul de cojoc ce apare în aceste imagini nu îl regăsim în colecția noastră și în stadiul actual al cercetărilor afirmăm că nici în colecția digitalizată a Muzeului Etnografic Național al Ungariei, din Budapesta. Este interesant de remarcat faptul că o parte a obiectelor de port ce sunt achiziționate din satul Borșa sunt datate de la finele secolului al XIX-lea, unele dintre ele fiind chiar piese unicate – spăcele (cămăși femeiești) și labree.

¹³ Toate obiectele reproduse fac parte din colecția de cojoace a Secției de Etnografie din cadrul Muzeului Țării Crișurilor- Complex Muzeal.

s-a generalizat, iar ideea de a marca diferențele de statut marital a migrat spre cromatică, tinerii folosind, în plus, nuanțe de mov și galben.

- cojocul cohănesc (se lucra la Vașcău, Lunca, Șuștiu, Seghiște, Rieni, Petrileni, Vărzari, Sârbești, Cărpinet) pentru costumul din circa 30 de sate aflate pe cursul superior al Crișului Negru și pe valea Băița. Cu croiuri diferite, cu ornamentică diferită în funcție de sex, cojocul bărbătesc se prezintă mult mai conservator decât cel femeiesc, care a devenit mult redus ca dimensiuni și extrem de bogat ornamentat.

- cojocul unguresc (se lucra de meșterii din Beiuș, Finiș, Tărcaia) și era purtat predominant în satele cu populație maghiară: Finiș, Tărcaia, Remetea, Grădinari, Uileac, Ioaniș, Șuncuiș, Sânmartin de Beiuș). Croiul este scurt, are ornamentare redusă, realizată simplu, cu elemente florale.

- cojocul fetesc sau fecioresc (se lucra în Beiuș, Tărcaia, Finiș, Ioaniș, Ginta) a avut o răspândire densă în satele românești sau cu populație mixtă din preajma Beiușului (Beiuș, Nimăiești, Finiș, Șuncuiș, Tărcaia, Ioaniș, Răbăgani, Prisaca) și sporadic în satele românești situate în partea de sud-est față de Beiuș (Pietroasa, Sudrigiu, Ferice, Hinghiriș) sau în localitățile situate la vest față de acesta (Salonta). Însăși denumirea acestui tip de cojoc indică vârsta la care se dobândește acest obiect vestimentar scump, după încheierea procesului de creștere, marcând intrarea în altă categorie de vârstă, cea a fetelor sau feciorilor¹⁴. Cojocul fetesc este variantă a cojocului bărbătesc unguresc, ce are ornamente florale policrome, impune printr-un decor fastuos cu elemente, de asemenea, florale și policrome. În general sunt scurte, iar cele două compoziții ornamentale dezvoltate pe spate aproape că sunt unite, așa cum sunt și mai simplele cojoace ungurești femeiești.

- cojocul cu *bumbălaci* sau cojocul de Tinca (se confecționa în atelierele din Tinca și Ginta) și era purtat în satele subzonei etnografice Holod, dar și satele de câmpie, ajungând până în localitățile din jurul orașului Oradea. Se purta în măsură mai mică, pentru că era puternic concurat de labree, cojocul păstrându-și aici conotația de statut economic.

¹⁴ Această era o obișnuință la români - „În genere o femeie nu avea în tot cursul vieții mai mult de un rînd de pieptare de tip buciunănesc, pe care și-l făcea de obicei atunci cînd se mărita.”. A se vedea Nicolae Dunăre, Marcela Focșa, *Portul buciumanilor din Munții Apuseni*, Editura de stat pentru literatură și artă, București, 1957, p. 19

Fig. 6 Cojoc poienăresc, din Pietroasa, nr. inv. 2220

Fig. 7 Cojoc binșenesc femeiesc, din Pietroasa, nr. inv. 2987

Fig. 8 Cojoc binșenesc bărbătesc, din Beiuș, nr. inv. 14449

Fig. 9 Cojoc cuncenesc, din Roșia, nr. inv. 2593

Fig. 10 Cojoc cohănesc femeiesc, din Lazuri de Beiuș, nr. inv. 12986

Fig. 11 Cojoc cohănesc bărbătesc, din Rieni, nr. inv. 9072

Fig. 12 Cojoc unguresc femeiesc, din Târcaia, nr. inv. 413

Fig. 13 Cojoc unguresc bărbătesc, din Finiș, nr. inv. 10079

Fig. 14 Cojoc fetesc, din Beiuș, nr. inv. 1201

Fig. 15 Cojoc cu *bumbălaci*, din Hodiș, nr. inv. 3598

Cojocul este o piesă de blană cu un croi scurt, în general ajunge până la talie sau un pic mai jos, pe linia șoldurilor¹⁵ și este de obicei fără mâneci. Răscroiala gâtului este înaltă, așa cum se obișnuia la sfârșitul secolului al XIX-lea – începutul secolului XX la cojoacele de pe valea Crișului Negru; blana folosită la confecționare este de oaie (sau miel); sunt împrejmuite cu aplicații de blană neagră. Ornamentele de pe *piepșii cojocului* constau într-o împletitură de șnur în zig-zag intercalată cu șiruri de nasturi metalici, bumbi (*bumbălaci*) și un mic ornament floral brodat, realizat cu lână (*bârcă*, în graiul local). Aceste elemente ornamentale le întâlnim în vestimentația europeană a vremii; bumbii îi regăsim sub forma nasturilor metalici, sferici, ce înfrumusețau vestele din Austria, Ungaria, sau ca aplicații de ținte metalice și mici bucăți de oglindă¹⁶, care au avut o viață lungă deoarece împodobesc chiar și azi cojoacele maramureșene¹⁷,

¹⁵ Nicolae Iorga, *Neamul românesc în Ardeal și Țara Ungurească*, București, Editura Minerva, 1906, p.621-642. În ilustrațiile de la p. 626 și 628, cele două femei poartă cojoace poienărești cu lungimi diferite. Lungimea cojoacelor poienărești pe care le avem în colecția noastră se potrivește cu cel mai scurt din imaginea de la începutul secolului XX. Prin compararea pieselor de blană din colecția Muzeului Național de Etnografie de la Budapesta cu piesele de blană din colecția noastră, am observat că aceste piese urmează o tendință de scurtare după anii 1900, tendință ce se regăsește și în evoluția sumanelor.

¹⁶ Livia Ardelean, *Câteva aspecte privind portul popular din Maramureș*, în Memoria Ethnologica nr. 60 - 61 * iulie - decembrie * 2016 (An XVI), p. 113, unde îl citează pe Karl M. Kiler, *Die Bekleidung unbekannter Toter in Wien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, în *Österreichische Zeitschrift für Volkskunde*, Neue Serie, Band 4, Wien, 1950, p. 1-41, în care analizează îmbrăcămintea a 34 de morți necunoscuți din Viena din prima jumătate a secolului al XIX-lea.

¹⁷ *Ibidem*

iar în zona noastră pe cele ineuane sau de Moroda¹⁸. Aplicațiile de șnururi sunt consemnate în 1813, în vestimentația unui agricultor elvețian și deopotrivă a unui maghiar¹⁹, pentru ca în 1851-1852, de când datează gravura lui Valerio, cele două elemente – nasturii metalici și împletitura de șnur – să coexiste pe același obiect vestimentar, pe cojoc. Cu neîndoielnice afinități cu decorul uniformelor militare de cavalerie ușoară, aplicațiile de șnururi se răspândesc în Imperiul Habsburgic, fiind folosite ca element decorativ în vestimentația popoarelor din Imperiu²⁰, preponderent în cel bărbătesc și cel mai probabil nu întâmplător, având în vedere că aceștia aveau contact nemijlocit cu uniforme militare în perioada în care își îndeplineau serviciul militar. Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea se răspândește în toată Țara Crișurilor²¹ și regăsim acest element decorativ în portul bărbătesc pe vestele, pe cioarecii, pe sumanele zonei de câmpie a Crișului Alb și, de asemenea, pe cojoacele femeiești²².

Se poate observa rapiditatea cu care s-au propagat cele două elemente ornamentale și spațiile geografice largi pe care le-au cucerit într-un timp relativ scurt. Contactul permanent cu mediul urban, cu celelalte națiuni ale Imperiului Austriac, prin serviciul militar sau prin slujbele pe care românii le aveau în afara comunității lor²³ au produs modificări treptate sau brutale ale portului popular românesc.

Privite mai ales ca pierdere de identitate națională, aceste modificări au provocat îngrijorare încă din primul sfert al secolului XX²⁴. Pentru zona noastră constatăm diferența discursului Angelei Selăgian-Buteanu din 1942 față de cel cu 16 ani mai devreme (1926²⁵), perioadă în care cazurile de abandonare a portului s-au înmulțit și schimbarea a devenit irevocabilă²⁶.

¹⁸ Colecția de cojoace a Secției de Etnografie a Muzeului Țării Crișurilor. A se vedea Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul...*, p. 113-114, și planșele 97-104

¹⁹ Livia Ardelean, *op. cit.*, p. 116, unde citează: *Galerie der Menschen ein Bilderbuch zur Erweiterung der Kenntnisse über Lander und Völker, vorzüglich für die Jugend zur Befriedigung über Wissbegierde*, vol II, cu 40 Kupfertaffeln, Pest, 1813.

²⁰ *Ibidem*, p. 113; Tereza Mozes, *Portul popular din nord-vestul ...*, p. 134, 136

²¹ N. Dunăre, M. Focșa, *op.cit.*, p. 21

²² Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul...*, p. 86-87, 116, 93-98 și 124, 99-103 și 114 cu ilustrațiile aferente: 84-87, 82-83, 88-90, 97-116.

²³ Ioan Augustin Goia, *Evoluția portului popular din subzona Valea Barcăului, județul Sălaj, în Biharea, XXVI-XXVII, 1999-2000*, Editura Muzeului Țării Crișurilor, Oradea, 2005, p. 41

²⁴ Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului*, Cultura Națională, București, 1925, pag. XXIII - apud Livia Ardelean, *op. cit.*, p. 124

²⁵ Angela Selăgian-Buteanu, *Din podoabele Bihorului*, Tiparul Tipografiei și Librăriei „Doina”, Beiuș, 1926

²⁶ Idem, *Portul și industria casnică din plășile Beiuș și Vascău*, în Transilvania, anul 73, decembrie, nr. 12-1942, Sibiu, p. 939-948; a se vedea și Aurel Tripon, *Monografia almanah a Crișanei, județul Bihor*, 1936, Oradea, Tipografia Diecezană, p. 113-123

Elementele străine - șiretul și nasturii - au fost integrate în stilul ornamental agreat în zonă, cel al broderiei pline (pe scris) ce redă motive florale („pene”), desenate liber, cusute cu fire de lână, lânăică sau mătase. Broderia este repartizată pe fața cojocului în partea superioară, pe spate și pe liniile de răscoială pentru a ascunde și a întări îmbinările. Același scop îl au și aplicațiile de piele colorată ce sunt amplasate pe partea inferioară, pe lângă bordura de blană, pe partea de sus a spatelui și în partea de jos. Aceste elemente decorative (aplicațiile de piele, broderia și motivele folosite) conferă cojoacelor cu *bumbălaci* o notă comună zonală, o adaptare în gustul și specificul acestui areal geografic.

Pentru analiza comparativă a elementelor decorative am folosit deopotrivă ilustrații vechi și cojoacele din Țara Crișurilor aflate în colecția Secției de Etnografie.

Am grupat cojoacele în 6 categorii, în funcție de similitudinile ornamentale²⁷. Prima categorie este eterogenă, am format-o din toate cele șase cojoace cu *bumbălaci*²⁸ aflate în muzeul nostru, cât și din informațiile folosite la analiza diacronică și sincronică; a doua categorie am rezervat-o *cojocului de Mișca*²⁹, din satele de câmpie a subzonei etnografice Chișineu Criș, cu care există evidente asemănări ornamentale, începând de la împletitura de șnur combinată cu nasturii metalici, continuând cu aplicațiile de piele și elementele florale realizate prin tehnica broderiei pline pe scris. Dar și acest tip de cojoc are elemente comune cu cojocul ineuan³⁰, atât în ce privește aplicațiile de piele de pe spate și în partea de jos a fețelor, cât și prin folosirea bumbilor metalici pentru decorul fețelor și a aplicațiilor de fâșii de piele de pe spate, unde se combină cu broderia plină. Din aceste considerente, am introdus în a treia categorie cojoacele ce se purtau în subzona etnografică Ineu, al cărei port este caracterizat de bogăție³¹. Această caracteristică se reflectă în diversitatea cojoacelor din acest areal relativ redus; așa se face că aici întâlnim cojocul ineuan - și el în două variante -,

²⁷ Vom reda mai întâi fotografiile obiectelor analizate și apoi rezultatul analizei.

²⁸ Cele șase cojoace cu *bumbălaci* aflate în colecția noastră datează din ultimii ani ai secolului al XIX-lea și din primii ani ai secolului XX, sunt executate în atelierul de la Tinca, iar ca dimensiuni sunt de mărimi apropiate. Cu toate că sunt în diferite stadii de conservare, identitatea lor ornamentală este evidentă, a se vedea fotografiile 16-21.

²⁹ Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul ...*, p. 127. Acest tip de cojoc se confecționa în ateliere rurale din Mișca, localitate de la care își împrumută numele; mai apoi s-a lucrat și de cojocarii din Șiclău. În colecția noastră avem două exemplare din acest tip de cojoc și le-am redat pe amândouă.

³⁰ Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul ...*, p. 113-114, ilustrațiile: 97-101

³¹ Paul Petrescu, *Broderii de piele în arta populară românească*, Editura Meridiane, București, 1968, p. 19-21

apoi întâlnim cojoacele de Moroda, iar a patra variantă este reprezentată de contușe. Aceste cojoace împărțeau nu doar un areal relativ restrâns cu elementele decorative comune, cât și meșterii care le realizau. Ineul și Moroda sunt centrele meșteșugărești în care își desfășurau activitatea cojocarii care deserveau satele din zonă. Primul centru lucra pentru satele Ineu, Bocsig, Șicula, Gurba, ba chiar și Beliu până la Groșeni, iar al doilea, pentru satele Chier, Târnova, Iermata, Moroda, Mocrea³². Un element decorativ constant întâlnit la aceste cojoace sunt bumbii metalici dispuși în diverse forme. Astfel, acest element străin, adoptat și adaptat specificului zonal se transformă în element comun mai multor tipuri de cojoace din zona etnografică a Crișului Alb, integrând firesc și cojocul de Mișca.

Ajungem astfel, în satele din Câmpia de Vest, la o răscruce de drumuri din apropierea Ineului, pe unde umbla Lică Sămădăul în pieptarul lui cu bumbi de argint și înțelegem cum acest tip de pieptar/cojoc era însemnul avuției și cu siguranță era purtat cu *mare fală* și de alți contemporani de ai lui.

Începând cu a patra categorie, lipsa împletiturii de șnur și a nasturilor metalici de pe fețele cojocului e evidentă, în schimb, observăm mai multe similitudini în decorarea spatelui: aplicațiile de piele și o gamă relativ redusă de elemente florale, dar redată în diverse combinații. Astfel, a patra categorie am rezervat-o cojocului femeiesc de Nușfalău, care are elemente comune cu cojocul de Mișca, cu cele ineuane, cu cel cu *bumbălaci* și cu cele ungurești; este cel mai nordic dintre cojoacele analizate și combină, putem spune, multe elemente decorative de la suratele mai sudice. „Cojocarii din Nușfalău care executau aceste piese erau maghiari, dar cojoacele de acest fel erau comandate și purtate doar de către româncele din subzona Barcău”³³. Cojocul de Nușfalău se purta asociat zadiei de pânză, care a dispărut prin anii 1910-1915, dar s-a mai folosit „în unele sate (Plopiș) ... până prin 1920-1925”³⁴ ca piesă de sărbătoare și ca element distinctiv al zonei Barcăului³⁵. Exemplarul pe care îl avem în colecția noastră provine chiar din Plopiș, astfel, apreciem că a fost confecționat cel mai târziu în primii ani ai secolului XX, el fiind înregistrat cu denumirea de „cojoc bătrânesc de Nușfalău”.

A cincea categorie am rezervat-o cojocului unguresc, iar în a șasea am inclus derivatul lui, cojocul fetesc cu elemente comune atât cu cojocul de Tinca (pomul vieții redat ca buchet simplu, pe spate jos), cât și cu cel de Mișca (compozițiile formate. Despre aceste două tipuri de cojoace am vorbit mai sus.

³² Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul ...*, p. 102-114

³³ Ioan Augustin Goia, *op. cit.*, p. 37

³⁴ *Ibidem*, p. 36-37

³⁵ *Ibidem*

I. Cojoacele cu *bumbălaci*

Fig. 16 Cojoc din Dușești, nr. inv. 6535

Fig. 17 Cojoc din Dușești, nr. inv. 6536

Fig. 18 Cojoc din Suplacu de Tinca, nr. inv. 7526

Fig. 19 Cojoc din Șoimi, nr. inv. 7647

Fig. 20 Cojoc din Ceica, nr. inv. 12357

II. Cojoacele de Mișca

Fig. 21 Cojoc femeiesc, din Sepreș, nr. inv. 7098

Fig. 22 Cojoc femeiesc, din Mișca, nr. inv.7207

III. Cojoacele din zona din Câmpia Aradului

Fig. 23 Cojoc ineuan, din Gurba, nr. inv. 4399

Fig. 24 Cojoc ineuan, din Bocsig, nr. inv.5488

Fig. 25 Cojoc de Moroda, nr. inv. 7214

Fig. 26 Contuș, din Camna, nr. inv. 4064

IV. Cojocul de Nușfalău

Fig. 27 Cojoc „bătrânesc”femeiesc, din Plopiș, nr. inv. 5869

V. Cojocul unguresc

Fig. 28 Cojoc bărbătesc, din Finiș, nr. inv. 6471

Fig. 29 Cojoc femeiesc, din Ioaniș, nr. inv.11593

VI. Cojocul fetesc

Fig. 30 Cojoc femeiesc, din Răbăgani, nr. inv. 9096

Fig. 31 Cojoc femeiesc, din Răbăgani, nr. inv. 9097

Fig. 32 Cojoc femeiesc, din Nimăiești, nr. inv. 11953

Cele două tabele pe care le vom prezenta mai jos supun atenției noastre informații referitoare la croi, la aplicațiile ornamentale de șnururi, bumbi, fâșii de piele lungi sau bucăți de piele decupate detaliate pe diferitele forme în care sunt realizate (în primul tabel) elementele florale brodate și locul în care se aplicau, trecând pentru fiecare tip de cojoc mențiunea existenței sau nu a elementului analizat sau forma lui. Primul tabel se concentrează asupra elementelor ce țin de croi, care influențează și suprafața acoperită cu broderie – cum e cazul celor de pe Crișul Alb (tipul cojocului de Mișca și cele ineuane și a cojoacelor fetești de pe Crișul Negru) și asupra aplicațiilor de șnururi și bumbi. Chiar dacă nu sunt dispuși în formă compactă, ca în cazul cojoacelor cu *bumbălaci*, regăsim bumbii în multe tipuri de cojoace și remarcăm chiar predilecția pentru aceștia în ornamentarea cojoacelor ineunane de neveste, pe când fetele preferau să folosească preponderant oglinjoarele („cototori”)³⁶.

Toate tipurile de cojoace au aplicații din piele, care întăresc liniile de asamblare, dar care au oferit noi spații ornamentale, folosite divers – prin brodare sau aplicații de piele de forme diferite, așa cum se vede în primul tabel.

În cel de al doilea tabel am analizat broderia ornamentală, începând cu materialul și modul de realizare, elementele florale folosite și cromatica lor. În general, se lucra cu lână sau lână, în mod particular cu mătase. Pasul de brodare cu lână e mai larg și mai mare decât cel realizat cu mătase, care e mărunț și des, prin urmare acesta imprimă piesei un aspect mai fin. Observăm că rozeta, pana păunului, laleaua, *ruja*, pomul vieții, frunzele, vrejurile le regăsim la toate tipurile de cojoace redată în câteva combinații. Alături de cromatica și ea destul de generalizată, aceste elemente realizate prin tehnica broderiei pline ne oferă posibilitatea de a observa circulația acestora pe spații relativ mari. Un astfel de element este rozeta redată ca un vârtej, care se folosea atât pentru cojoacele de Nușfalău, cât și pentru cele din Răbăgani, Camna sau Mișca. La fel se întâmplă și cu aplicațiile de fâșii de piele, fixate pe liniile de croi cu bumbi și rozete zimțate de piele ce sunt lăsate să atârne peste marginea de blană, atât în centrul de cojocărit Nușfalău, cât și în cel din Tinca sau Ineu ori Mișca.

Pentru că imaginile istorice pe care le-am folosit la documentarea diacronică și sincronică oferă informații doar pentru partea din față a cojocului, analiza acestora este doar parțială, dar cum fața se prezintă unitar, este foarte posibil ca și spatele cojocului cu *bumbălaci* să fi fost mult asemănător cu exemplarele pe care le avem la muzeul nostru.

³⁶ Tereza Mozes, *Portul popular din bazinul ...*, p. 114

Număr de inventar și localitatea de proveniență / Imaginea	Cojoc cu <i>bumbălaci</i> -3598 (Hodiș) -6935 si 6936 (Dușești) -7526 (Suplacu de Tinca) -7647 (Șoimi) -12357 (Ceica)	Cojoc cu <i>bumbălaci</i> în imagini și descrieri ³⁷ - Fig. 1 - Slavici - Fig. 2 - Fig. 3 și 4 - Fig. 5 - cojocul din Borșa	Cojoc de Mișca - 7098 (Șepreuș) -7207 (Mișca)	Cojoacele ineuane - 4399 (Gurba) - 5488 (Bocsig) - 7214 (Moroda) - 4064 (Camna)	Cojoc de Nușfalău -5869 (Plopiș)	Cojoc unguresc -6471 (Finiș) -11593 (Ioanis)	Cojoc fetesc -9096 și 9097 (Răbăgani) -11953 (Nimăiești)
Croi	Da	Da	Da	-Da - Nu (croi scurt și decoltat) - Da - Nu (croi scurt și decoltat)	Da	- Da - Croi scurt	Croi scurt
Împletitură șnur și nasturi metalici	Da	Da	Da	Nu au	Nu are	Nu are	Nu are
Aplicații de șnur	Nu au	Nu au	Nu au	- Nu - Da - Da - Da	Nu	Nu	Nu
Aplicații de bumbi metalici	Nu au	Nu au	Nu au	Da	Nu	Nu	Nu
Broderie florală (pe scris)	Da	Da	Da	Da	Da	Da	Da
Aplicațiile de piele în față jos	Da	- Nu se vede - Nu știm - Nu se vede - Da - Nu știm	Da	- Da - Nu - Da - Nu	Da	Da	Da
Aplicațiile de fâșii din piele de-a lungul răscoielii spatelui	Nu	Nu știm	De-a lungul spatelui și se termină	- Da. De-a lungul spatelui și se termină cu 3	De-a lungul spatelui și se termină cu 3 ramuri lungi	Nu	Nu

³⁷ În acest tabel am introdus toate cojoacele cu *bumbălaci* pe care le avem în muzeu și pe cele analizate diacronic, în partea de început a studiului.

			cu 3 ramuri lungi	ramuri lungi - Da. De- a lungul spatelui și se termină cu 3 ramuri lungi -Da, dar brodată și cu oglinzi -Nu			
Aplicații de piele dantelată cu formă de frunză	Da	Nu știm	Nu	Nu	Nu	Da	Da
Aplicații suprapuse de piele dantelată („biți”)	Formă trapezoidală	Nu știm	Formă trapezoidală - 3 ramuri	- Da - Nu - Nu - Nu	Formă dreptunghiulară -3 ramuri	Formă trapezoidală	Formă trapezoidală
Aplicații rotunde de piele/ panglică fixate cu bumbi	Nu	Nu știm	Da	- Da - Da - Nu - Nu	Da	Nu	Nu

Tabelul 1: Comparații care privesc croiul diferitelor tipuri de cojoace menționate și elementele de decor realizate din piele

Număr de inventar și localitatea de proveniență / Imaginea	Cojoc cu <i>bumbălaci</i> -3598 (Hodiș) -6935 și 6936 (Dușești) -7526 (Suplacu de Tinca) -7647 (Șoimi) -12357 (Ceica)	Cojoc cu <i>bumbălaci</i> în imagini și descrieri - Fig. 1 - Slavici - Fig. 2 - Fig. 3 și 4 - Fig. 5 - cojocul din Borșa	Cojoc de Mișca - 7098 (Șepreuș) -7207 (Mișca)	Cojoacele ineuane - 4399 (Gurba) - 5488 (Bocsig) - 7214 (Moroda) - 4064 (Camna)	Cojoc de Nușfalău -5869 (Plopiș)	Cojoc unguresc -6471 (Finiș) -11593 (Ioanis)	Cojoc fetesc -9096 și 9097 (Răbăgani) -11953 (Nimăiești)
Material folosit la brodat	Lână sau lănică	Nu știm	Lână sau lănică	-lână sau lănică -lână sau lănică -mătase -lână sau lănică	Lână sau lănică	Lână sau lănică	Lână sau lănică
Mărimea punctelor brodate	Mare	Nu știm	Mare	-Mare -Mare -Mică, măruntă, deasă -Mare	Mare	Mare	Mare
Rozeta / cromatică	Petale bicolore cu miezul monocrom	Nu știm	Petale bicolore cu miezul bicolor și tricolor. Rozetă - vârtej	-Petale monocrome cu miezul bicolor - Nu are -Petale monocrome sau multicolore cu miez monocrom. Rozetă vârtej -Nu are	Petale bicolore, miezul monocrom. Rozetă vârtej	Raze rectilinii, monocrome cu miezul tot monocrom	-Bicoloră: petale monocrome și miezul tot monocrom Rozetă vârtej -Bicoloră; petalele bi sau monocrome; brodare rectilinie; - Bicoloră: petale monocrome și miezul tot monocrom. Rozetă vârtej
Pana sau ochiul păunului - mare / cromatică	Da, multicolor	Nu știm	Da, multicolor	-Da, multicolor -Da, multicolor	Da, multicolor	Nu	Da, multicolor

				-Da, multicolore -Nu are			
Pana sau ochiul păunului - mic / cromatică	Da, tricolor	Nu știm	Petale monocrome cu miezul mono, bi sau tricolor	-Da, multicolor -Da, tricolor -Da, multicolor -Nu are	Petale monocrome cu miezul tot monocrom	- Petale monocrome cu miezul tot monocrom -Nu are	Da, multicolor
Laleaua / cromatică	Da, multicoloră	Nu știm	Da, multicoloră	-Da, multicoloră -Da, multicoloră -Da, multicoloră -Nu are	Da, multicoloră	Cu bobite în vârf - Multicoloră cu miezul redat rectiliniu; aspect rotund -Petale cu aspect lunguieț, în mijloc cu o linie	- Cu bobite în vârf. Multicoloră cu miezul redat rectiliniu; aspect rotund se transformă într-o <i>rujă</i>
Pomul vieții / cromatică	Compoziție buchet pe spate, iar în față o redare mai simplificată a buchetului.	Nu știm. Pentru fig. 2-5 se vede redarea mai simplă a buchetului	Compoziție dezvoltată pe spate jos, iar sus o compoziție foarte amplă. În față și lateral sub formă de ramuri	Nu are	Compoziție buchet simplu pe spate. În față, sub formă de ramuri	-Compoziție simplă de buchet pe spate jos, iar sus compoziție amplă. În față sub formă de ramuri - Compoziție buchet pe spate și în față	Compoziție simplă de buchet pe spate jos, iar sus o compoziție amplă. În față și lateral sub formă de ramuri
Frunze / cromatică	Da, tricolore	Nu știm	Individuale, monocrome	- Individuale, monocrome - Individuale, monocrome - Individuale, monocrome -Nu are	Individuale, monocrome	Individuale, monocrome	Individuale, monocrome

Frunze și ochiul păunului în față / cromatică	Da, multicolore	Nu știm	Da, multicolor	Nu are	Da, multicolore	-Da, multicolore -Nu	Da, multicolore
Vrejuri	Nu are	Nu știm	Nu	-Nu are -Nu are -Da, dispus central -Da, pe toată suprafața	Nu	Nu	Nu
Culorile	Tonalități închise	Nu știm	Culori vii	- Predomină roșu - Predomină roșu, alb, negru - Multicolor, nuanțe închise - Nuanțe de maroniu și culori vii	Multicolore, nuanțe estompate	Multicolore, predomină roșu la aplicațiile de piele și la broderie	Multicolore, predomină roșu la aplicațiile de piele și la broderie

Tabelul 2: Comparații care privesc decorul diferitelor tipuri de cojoace

Fiind un element vestimentar ce se dobândește în tinerețe, când procesul de creștere era încheiat, așa cum se obișnuia în Bihor, până la mijlocul secolului XX³⁸, cojocul este nu numai o haină care oferă protecție fizică, ci este o haină care și prin ornamentele sale conferă protecție, elementele decorative vor produce efect asupra purtătorului. Prin contagiunea cu cojoacele încărcate de elementele decorative florale aflate în deplinătate

³⁸Până atunci purtau labree, laibăre (veste) confecționate din lână împletită sau din pănura folosită la confecționarea sumanelor - informator: Moț Maria, Lazuri de Roșia, nr. 65, n. 1935 Cum pănura era țesută în casă și cum femeile se îngrijeau de hainele tuturor membrilor familiei, pare foarte firească această informație. Accederea într-o nouă categorie de vârstă, cea a feciorilor și a fetelor de măritat se reflecta în port și prin primirea primului cojoc, care era specific vârstei premaritale (cojoc fetesc sau cojoc fecioresc). A se vedea, Maria Bocșe, *Țara Bihariei. Artă tradițională românească*, Editura Treira, Oradea, 2001, p. 260. Ne-o putem imagina pe tânăra din Râpa, ca pe o fată bogată din categoria fetelor de măritat. În satele de pe Valea Barcăului – până spre mijlocul secolului XX se obișnuia ca fetițele să poarte cămăși lungi și abia după ce treceau de 12-14 ani să înceapă să poarte costumul alcătuit din cămașă, poale, zadie. A se vedea Ioan Augustin Goia, *op. cit.*, p. 45

vegetativă, purtătorii și mai ales purtătoarele, aflate la vârsta de maximă fertilitate, vor avea în mod analog deplinătate de procreare. Astfel, toate cojoacele abundă în elemente florale deschise, unele sunt redată în nunațe de roșu sau de roșu cu negru/verde încadrate întotdeauna de două flori cu petalele curbate, ceea ce imaginează o reprezentare simbolică a uterului și ovarelor, prin combinarea a două străvechi elemente decorative – pomul vieții și simbolul soarelui. Toată vitalitatea, plenitudinea elementelor decorative se vor transfera asupra purtătorului cojocului, ceea ce se asigură prin predominanța culorii roșu corespunzătoare forței și vigoriei în apogeu, vestind „apropiata pârguire”³⁹. „Putere apotropaică se atribuie în popor și hainelor sau obiectelor roșii”⁴⁰. „Roșul se asociază nu numai cu principiul vieții, cu forța impulsivă și generoasă, cu erosul triumfător”⁴¹. Roșu este însoțit întotdeauna de culoarea complementară, verde, simbol al forței vitale⁴², redată ca frunză, ca ramură, ca tulpină, mereu și mereu cu aceeași semnificație a vitalității. „Culoare a regnului vegetal, verdele simbolizează viața, primăvara, tinerețea, speranța, norocul, bucuria, longevitatea, imortalitatea”⁴³. Totodată, policromia și nuanțele mai intense sunt specifice cojoacelor tinerilor, fetelor mari mai ales, a căror ieșire din copilărie era marcată vestimentar prin „piese ornamentate cu o risipă de decoruri și culori”⁴⁴, fiecare element având semnificație proprie. Despre lalea știm că a „preluat funcția cupei și coroanei”⁴⁵, precum și că este larg răspândită asociația dintre floare și inimă sau femeie. În general femeia este asociată cu floarea, ce este „un simbol pasiv, e un receptacol al forțelor și darurilor uraniene ce vin spre ea sub forma razelor solare, a ploii sau a picăturilor de rouă”⁴⁶. O redare explicită a receptacolului și al picăturilor de rouă le întâlnim pe cojoacele din Târcaia (Fig. 12), Beiuș (Fig. 14), Sepreuș (Fig. 30), Mișca (Fig. 31), Ioaniș (Fig. 29), Răbăgani (Fig. 30, 31), Nimăiești (Fig. 32), iar numai al florii ca receptacol o regăsim pe toate cojoacele cu *bumbălaci* (Fig. 15-20), și pe cojocul de Mișca (Fig. 21) cu care are cele mai

³⁹Nicolae Dunăre, *Ornamentica tradițională comparată*, Editura Meridiane, București, 1979, p. 69

⁴⁰ Adrian Fochi, *Datini și eresuri populare de la sfârșitul secolului al XIX-lea: răspunsurile la chestionarele lui Nicolae Densușianu*, Editura Minerva, București, 1976, p. 299, Apud Ivan Eseev, *Dicționar de simboluri și arhetipuri culturale*, Editura „Amarcord”, Timișoara, 1994, p. 157

⁴¹ Ivan Eseev, *op.cit.*, p. 298

⁴² Paul Petrescu, *Motive decorative celebre (contribuții la studiul ornamenticii românești)*, Editura Meridiane, București, 1971, p.47

⁴³ Ivan Eseev, *op. cit.*, p. 298

⁴⁴ Maria Bocșe, *op. cit.*, p. 260

⁴⁵ Ivan Eseev, *op. cit.*, p. 84-85

⁴⁶ *Ibidem*, p. 60

multe asemănări, dar și pe cojoacele fetești din Răbăgani (Fig. 31) și Nimăiești (Fig. 32). Simbolul receptacolului este completat de cel al fertilității⁴⁷ redat prin *ochiul* sau *pana de păun*, care se regăsește pe aproape toate cojoacele analizate, așa cum reiese din tabelul 2, atât pe cojoacele de pe Valea Crișului Negru sau a Crișului Alb, cât și pe mai nordicele cojoace de Nușfalău.

Adaptarea elementelor decorative noi, integrarea lor în ornamentica și simbolistica locală, ne îndreptățesc să includem cojocul cu *bumbălaci* în categoria cojoacelor tradiționale ale Bihorului, nu doar al subzonei etnografice Holod din zona Crișul Negru.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 134-135